

ΓΙΑΤΙ ΜΙΛΑΜΕ ΓΙΑ ΚΡΙΣΗ

«Σαν φύλακα βάζω ένα αστέρι
για να μεγαλώσουν τα σκυλάκια».
(Elena, 8 ετών)

Ακόμη και σήμερα, κάθε τόσο, αναρωτιέμαι πώς αυτές οι ιστορίες που είχα σκεφθεί αρχικά για τα παιδιά, και που στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκαν ως υλικό στις ομάδες συζήτησης ενηλίκων, στο τέλος έγιναν βιβλία, δίχως ούτε εγώ η ίδια να το περιμένω.

Νομίζω ότι αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι καθώς τις χρησιμοποιούσα, άρχισα να αντιλαμβάνομαι ότι ενώ τις άκουγαν οι ενήλικες, μπορούσαν να κατανοήσουν καλύτερα τις παιδικές συμπεριφορές (όπως και τις δικές μας σαν ήμασταν παιδιά). Αυτό βελτίωνε γενικά την ποιότητα της μεταξύ τους σχέσης, δίχως να την απλοποιεί, αντίθετα μάλιστα συχνά την περιέπλεκε περισσότερο. Ωστόσο, οι ιδέες και οι σκέψεις ήταν ως επί το πλείστον εξελικτικές, παρά ανελικτικές.

Επίσης, σημαντική επιρροή δέχτηκα διαβάζοντας, πριν χρόνια, τις σκέψεις ενός ψυχοθεραπευτή παιδιών –δυστυχώς η μνήμη μου δε με βοηθά να θυμηθώ τον τίτλο και το συγγραφέα για να τ' αναφέρω–, τον οποίο ευγνωμονώ, γιατί δεν είχα σκεφθεί ποτέ νωρίτερα μ' αυτόν τον τρόπο, και ο οποίος λίγο-πολύ έλεγε: «Εάν το ποσοστό της ψυχιατρικής συμβουλευτικής στους ενήλικες είναι γύρω στο 10% του πλήθους (στοιχείο υποβαθμισμένο κατά την άποψη του-NDA [Συμφωνία απορρήτου]), είναι λογικό να σκεφθεί κανείς ότι αυτό θα είναι το ποσοστό των παιδιών μιας τάξης που αργότερα ως ενήλικες θα πρέπει πιθανόν να προσφύγουν σε αυτήν. Τι μπορούμε να προλάβουμε; Πώς μπορούμε να εντοπίσουμε τα σημάδια ενός παιδιού και να το βοηθήσουμε έγκαιρα ώστε να εξελιχθεί προς μια κατεύθυνση, παρά προς μια άλλη;».

Αυτή η σκέψη υπήρξε για μένα μια από τις σημαντικές φράσεις που αξίζουν πολύ περισσότερο από πολλές, καθώς αποτελούν το σπέρμα για περαιτέρω διαλογισμούς. Από την άλλη, όταν δίδασκα και συναντούσα τα ονομαζόμενα «δύσκολα παιδιά», συχνά αναρωτιόμουν τι κάναμε ή τι κάνουμε γι' αυτά τα παιδιά: γιατί είναι τόσο δύσκολο να κατευθύνουμε, έστω και αυστηρά, και να στηρίξουμε ένα παιδί, καταφέροντας ταυτόχρονα να το κατανοήσουμε και να το κάνουμε να νιώσει ότι είναι κατανοητό (κάτι που βοηθά όλους και όχι μόνο τα παιδιά).

Θυμάμαι με μεγάλη χαρά ένα από αυτά τα «φοβερά» παιδιά (στην πραγματικότητα έξυπνο, ευαίσθητο, με επιθυμία για μάθηση, ωστόσο το πολύ άγχος το έκανε ανίκανο στην τάξη) που κάποια ημέρα είπε: «Ξέρετε, κυρία, ότι πήγα να βρω τους καθηγητές μου στο γυμνάσιο; Και ξέρετε τι με ρώτησαν γελώντας όταν με είδαν; “Ποιοι είναι αυτοί οι άγιοι που τώρα σε ανέχονται;” Εγώ, λοιπόν, τους απάντησα: “Ξέρετε τι μου λένε οι καθηγητές μου; Ότι εσείς θα έπρεπε να παρασημοφορηθείτε με ένα μετάλλιο πολιτισμού, για το γεγονός ότι με ανεχθήκατε για 3 χρόνια στο σχολείο”».

Ανάμεσα στις τόσες αναμνήσεις μου από το σχολείο ως εκπαιδευτικού, αυτή μου έμεινε σαν ανταλλαγή αλληλεγγύης μεταξύ συναδέλφων που δεν είχαν γνωριστεί ποτέ, διά μέσου ενός παιδιού με «φοβερή» συμπεριφορά, το οποίο όμως μπορούσε να μιλάει γι' αυτά τα γεγονότα επειδή ένιωθε ότι είναι αποδεκτό, ένιωθε να το στηρίζουν, να το καθοδηγούν και να είναι ενσωματωμένο στην τάξη, αντί να βρίσκεται στο περιθώριο (κάτι που δυστυχώς δεν είναι πάντα εφικτό!).

Πιστεύω ότι, πάνω απ' όλα, η επιθυμία συλλογής αυτών των ιστοριών σ' ένα βιβλίο ήταν και η ελπίδα να βοηθηθούν οι εκπαιδευτικοί, ώστε να αναγνωρίζουν τα σημάδια του πόνου σ' ένα παιδί, προτού να έχουν συνέπειες σε ψυχικό επίπεδο.

Πράγματι, όλες οι ιστορίες έχουν να κάνουν με μια κατάσταση ψυχολογικού πόνου και κρίσης που θα μπορούσε να περάσει απαρατήρητη ή, ακόμη χειρότερα, να ξεκαθαρίσει μόνο με παρεμβάσεις συμπεριφορικού ή φαρμακευτικού τύπου – έχουν ήδη αρχίσει να χορηγούνται σιρόπια για τον ύπνο στα μικρά παιδιά–, που στοχεύουν να αποσιωπήσουν το σύμπτωμα που εμφανίζεται. Μπορεί να είναι και απαραίτητο το σιρόπι για τον ύπνο σε κάποιες περιπτώσεις ανάγκης, αλλά πιστεύω πως θα πρέπει να χρησιμοποιείται μόνο και αποκλειστικά ως ακραία λύση, σε ιδιαίτερες καταστάσεις, και όχι πάντοτε. Μπορεί πολλές φορές να είναι αρκετό να εξασφαλίσουμε χρόνο

ύπνου και εξοικονόμηση ενέργειας όχι μόνο στο παιδί, αλλά και στους εξαντλημένους γονείς, οι οποίοι διαφορετικά δε θα είχαν κουράγιο να ασχοληθούν μαζί του, οπότε ανάμεσα σε δύο κακά αυτό είναι το λιγότερο. Θεωρώ σημαντικό όμως αυτή η επιλογή να είναι συνειδητή κάθε φορά που είναι αναπόφευκτη· και δεν μπορεί παρά να είναι μια έσχατη και προσωρινή επιλογή.

Το παιδί έχει πράγματι ανάγκη να βρει σιγά-σιγά τις δικές του λύσεις για τα προβλήματα και τις δυσκολίες που η ζωή θα του φέρει, και για να τις βρει θα πρέπει να έρθει αντιμέτωπο με το άγχος, και όχι να το αποφύγει με ένα φάρμακο που του αναβάλλει απλώς το πρόβλημα, και πάνω απ' όλα μπορεί να συνηθίσει να σκέφτεται με το πέρασμα του χρόνου, ότι όλα λύνονται με ένα χάπι, σαν να υπάρχει το κατάλληλο φάρμακο για κάθε πρόβλημα της ζωής. Οι τοξικοεξαρτημένοι δυστυχώς συνηθίζουν σ' αυτό.

Τα βιβλία μου, λοιπόν, στοχεύουν στο άκουσμα του συμπτώματος –και αν το κάνουμε να σιωπήσει πώς θα μπορέσουμε να το ακούσουμε;–, με τη λογική πως όταν το σύμπτωμα αναδύεται είναι γιατί θέλει να αποκαλύψει κάτι. Το να δώσουμε προσοχή σε ένα παιδικό σύμπτωμα, πράγματι, βελτιώνει συχνά όχι μόνο την ποιότητα της ζωής του παιδιού, αλλά και εκείνης των γονιών του. Το σύμπτωμα γενικά αναδύεται όταν οι άμυνες τις οποίες ένα παιδί ανέπτυξε έως τώρα, δεν μπορούν πλέον να το προστατέψουν στην παρούσα φάση της ζωής, που συχνά αλλάζει κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης. Η δυσκολία ενός παιδιού να αποδεχθεί και να προσαρμοστεί στις αλλαγές δεν αφορά μόνο αυτό, αλλά όλη την οικογένειά του. Πίσω από ένα παιδί που αντιμετωπίζει την κρίση όλων των περασμάτων και των αλλαγών της εφηβείας, βρίσκονται για παράδειγμα γονείς που αντιμετωπίζουν και αυτοί ταυτόχρονα την προσωπική κρίση των δικών τους περασμάτων στη ζωή, που είναι πολλά μετά την ηλικία των σαράντα –και αναφέρομαι ιδιαίτερα στις γενιές που απέκτησαν παιδιά σε νεαρή ηλικία.

Μεταξύ των πιο κοινών και συχνών είναι η δυσκολία να εκθρονίζονται από τα παιδιά –για ένα παιδί ο μπαμπάς και η μαμά βρίσκονται στο κέντρο της ζωής του, σαν σε ένα θρόνο· ο έφηβος όμως τους ρίχνει κάτω πολύ εύκολα–, το πέρασμα προς τη μεσαία ηλικία, η απομάκρυνση από τη δική τους εφηβεία και νεότητα, το να νιώθουν ότι αρχίζουν να γερνούν και μετά να πεθαίνουν οι γονείς τους κτλ. Όλα αυτά αποτελούν ιδιαίτερες δυσκολίες και δεν είναι εύκολο να τις αντέξει κανείς ψυχικά, γι' αυτό και συνήθως προτιμά να μην «τα σκέφτεται». Μόνο εάν τα επεξεργαστεί κανείς όταν αναδύονται, μπο-

ρούν με τη σειρά τους να επιτρέψουν διεξόδους στην εξέλιξη και την απόκτηση νέων ικανοτήτων.

Συχνά είναι πολύ πιο εύκολο να τα παραμερίσει κανείς προσποιούμενος πως δεν υπάρχουν, και να επικεντρωθεί στο παιδί, τον έφηβο, σαν να είναι οι δυσκολίες του το μοναδικό πρόβλημα. Όμως αυτές οι δυσκολίες αυξάνουν όταν επιπλέον προστίθενται και άγχη που προέρχονται από αλλού, και σχετίζονται ελάχιστα ή σχεδόν καθόλου με αυτές.

Πάνω σε αυτό αναφέρει ο Racamier:

Για πολλές γυναίκες και πιθανόν και για πολλούς άνδρες –παρά το γεγονός ότι αναφέρονται λιγότερο–, η έναρξη της εφηβείας των παιδιών βιώνεται πάντα ως μια απώλεια της συγγενικής λειτουργίας, που είναι πάντα εξιδανικευμένη –διαφορετικά θα ήταν αδύνατο να τη δεχθούν!–, απώλεια του συναισθήματος της προσωπικής αξίας. «Χάνω τα παιδιά μου γιατί μεγαλώνουν, και εφόσον μεγαλώνουν μπορούν να τα καταφέρουν μόνα τους... Εγώ δε χρησιμεύω πλέον σε τίποτε, δεν αξίζω πλέον τίποτε.²

Εάν αυτή η κρίση δεν αναγνωριστεί και δεν αντιμετωπιστεί στις δυσκολίες της, ώστε να βρεθεί μια νέα προσαρμογή στην πραγματικότητα η οποία άλλαξε, η δυσκολία που θα την ακολουθήσει θα είναι εύκολο να προβληθεί έξω και να αποδοθεί σε κάτι άλλο. Μπορεί, λοιπόν, οι δυσκολίες του παιδιού να είναι σε σχέση με το σύντροφο, με τη δουλειά ή με τους φίλους, ή ακόμη ο φόβος κάποιας σοβαρής ασθένειας κτλ. Έτσι, οι καθημερινές φυσιολογικές ανησυχίες, τις οποίες άλλοτε στη ζωή μας αντιμετωπίζαμε με ηρεμία, ξαφνικά γίνονται σοβαρές και ανυπόφορες, καθώς υπερφορτώνεται σε αυτές το άγχος που προέρχεται από αλλού, δίχως αυτό να γίνεται συνειδητό. Ο μόνος τρόπος για να μπορέσουν να γίνουν ανεκτές είναι να καταφέρουμε να εντοπίσουμε το επιπλέον άγχος που προσθέσαμε και που δεν ανήκει σε αυτές, έτσι ώστε «τα του Καίσαρος τω Καίσαρι και τα του Θεού τω Θεώ», όπως λέει το παλιό ρητό. Αυτό σημαίνει να θεωρήσουμε την κρίση σαν σινιάλο εξελικτικού δυναμικού.

Ο Racamier αναφέρει:

Γενικά η ίδια η κρίση μπορεί να θεωρηθεί σαν σινιάλο συναγερμού και σαν σινιάλο για μια ανάγκη για αλλαγή. Και αυτό αποτελεί τη θετική της πλευρά. Το άγχος μπορεί να είναι συνειδητό ή ασυνειδητό, και αν αναλογιστούμε τους χρόνους και την εξέλιξη της κρίσης, το άγχος παραμένει ασυνειδητό στην αρχική φάση, γίνεται συνειδητό στην κεντρική, και εξασθενεί στην τελική.³

Γιατί και η κρίση, όπως τα πάντα στη ζωή, έχει τη δική της πορεία

στο χρόνο, με μια αρχή, μια εξέλιξη και ένα τέλος, παρά την ιδιαιτερότητα της στιγμής, την οποία συχνά ζούμε με το φόβο ότι δε θα τελειώσει ποτέ.

Πώς, λοιπόν, μπορούμε να αναγνωρίσουμε μια κρίση της ζωής τη στιγμή κατά την οποία τη βιώνουμε;

Η αρχή γενικά συμβαίνει με τη ρήξη μιας προηγούμενης ισορροπίας, με την αίσθηση του να μη μας αναγνωρίζουμε πλέον, του να μη γνωρίζουμε τι έχει συμβεί, του να μη νιώθουμε καλά με εμάς τους ίδιους: «Μα, δε με αναγνωρίζω πλέον, δεν ήμουν ποτέ έτσι!» είναι μια από τις πρώτες παρατηρήσεις που μας έρχεται να κάνουμε, και που μας φορτώνει με άγχος γιατί μπορούμε με δυσκολία να αποδεχτούμε την αβεβαιότητα για όλα, αλλά όχι εκείνη σχετικά με την ταυτότά μας. Τουλάχιστον ποιοι ήμασταν οφείλουμε να το γνωρίζουμε! Ακόμη και στην αρρώστια, γαντζωνόμαστε συχνά στην ταυτότητα του άρρωστου και αυτού που υποφέρει, σαν να λέμε: «Αυτήν τη στιγμή δεν ξέρω ποιος είμαι, γιατί δεν είμαι πλέον αυτός που ήμουν, αλλά τουλάχιστον για ένα πράγμα είμαι βέβαιος, ότι είμαι ένας άρρωστος, ένας που υποφέρει».

Μια από τις πρώτες εκδηλώσεις, λοιπόν, της κρίσης είναι ακριβώς αυτό το αίσθημα της αβεβαιότητας, της σύγχυσης, αυτή η αιφνίδια ομίχλη που πέφτει πάνω στο τοπίο της ζωής μας, το οποίο προηγούμενα μας φαινόταν τόσο φωτεινό. Και βέβαια στην ομίχλη είναι πολύ πιο κοπιαστικό να βρεις το δρόμο που θα διασχίσεις· πρέπει να τον ψάξεις μέσα από προσπάθειες και λάθη, όπως όταν ήμασταν μικρά παιδιά και προσπαθούσαμε να σταθούμε στα πόδια και να περπατήσουμε μόνοι μας, σκοντάφτοντας και πέφτοντας επανειλημμένα. Όμως ακριβώς αυτή η αβέβαιη μετάβαση με τον καιρό μάς βοήθησε να μάθουμε να στεκόμαστε στα πόδια και να περπατάμε, κάτι τόσο φυσικό, που καταλήγουμε να ξεχνάμε το γεγονός ότι το απόκτημα ήταν μεγάλο και κοπιαστικό.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της κρίσης είναι και η δυσκολία που συναντάμε στο να τη διαχειριστούμε. Ο Racamier αναφέρει:

Η κρίση είναι πάντα ένα τραύμα. Βιώνεται σαν μια δύσκολη κατάσταση, υπερβολική, ελάχιστα ελεγχόμενη, επομένως με τα αντίστοιχα χαρακτηριστικά του βιώματος του τραύματος. Θα έλεγε κανείς ότι ο τραυματισμός είναι ένα είδος πληγής που μπορεί να επουλωθεί ή όχι, ενώ μια κρίση είναι μια εσωτερική εξέλιξη που μπορεί να πραγματοποιηθεί ή να αποτύχει.⁴

Μια εσωτερική εξέλιξη που πραγματοποιείται είναι εκείνη του

να καταφέρει κανείς να εγκαταλείψει μια παλιά ισορροπία για να βρει σιγά-σιγά μια καινούργια, περισσότερο κατάλληλη στη νέα κατάσταση, μέσα από μια διαδικασία θανάτου και αναγέννησης που οδηγεί στην ανακάλυψη δυνατοτήτων και νέων ψυχολογικών δυνάμεων που βρίσκονταν σε λανθάνουσα κατάσταση μέσα μας. Από μια κρίση που εξελίσσεται θετικά συνήθως βγαίνουμε πιο πλούσιοι και με μια διαφορετική διάθεση για να ζήσουμε και να δώσουμε ένα νόημα στη ζωή μας. Αυτά τα βιβλία μου, που δεν τα είχα σκεφτεί καθόλου στο παρελθόν, γεννήθηκαν σιγά-σιγά, μετά από μια υπαρξιακή μου κρίση στο παρελθόν, στην ηλικία των 45 χρόνων, όπως ανέφερα και προηγουμένως.

Η κρίση, όταν και εάν φθάσει, είναι γι' αυτό το λόγο μια επιπλέον δυνατότητα, παρά την κόπωση που μας κοστίζει. Ιδού γιατί σε αυτό το βιβλίο επέλεξα να παρουσιάσω πάνω απ' όλα καταστάσεις περσμάματος και ξεπερσμάματος κρίσης: γιατί αυτοί που τυχαίνει να τη βιώσουν σε κάποια στιγμή της ζωής τους (και δεν έχουν όλοι αυτήν την ικανότητα) μπορούν να συλλάβουν τη θετική της πλευρά και να αναζητήσουν μια εξελικτική διέξοδο, σε αυτό που μπορεί εκ πρώτης όψεως να φανεί μόνο σαν ένα ανησυχητικό τούνελ δίχως έξοδο.

ΓΙΑΤΙ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΑ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ ΑΠΕΥΘΥΝΟΜΕΝΑ ΣΤΟΥΣ ΕΝΗΛΙΚΕΣ

«Τοποθετώ ένα φύλακα σε ένα παιδί
που πρέπει να αντιμετωπίσει τον πόλεμο!»
(*Enrica, 7 ετών*)

Μια σκέψη που συχνά κάνω αναλογιζόμενη αυτή μου τη δουλειά είναι ότι ξεκίνησα στην αρχή από τα παιδιά, πέρασα απ' αυτά στο να ασχοληθώ με τους γονείς, δηλαδή με εμάς τους ενήλικες, και απ' αυτούς αναπόφευκτα έφτασα στα παιδιά που εμείς οι ίδιοι υπήρξαμε, δηλαδή στον τρόπο που αντιμετωπίζουμε τα προβλήματα και δημιουργούμε σχέσεις, κάτι που μεταδόθηκε στη δική μας οικογένεια μέσα από τις διάφορες γενιές. Και αν το να ασχοληθούμε από ψυχολογική άποψη μόνο με τα παιδιά μπορεί να κάνει δύσκολη ή προβληματική τη συμμαχία με τους γονείς – είναι δύσκολο να συμμαχήσεις με ένα γονιό ο οποίος με ασυνείδητες συμπεριφορές κατά την άποψή μας κάνει ένα παιδί να υποφέρει –, αντίθετα το να προσεγγίσουμε το παιδί που ένας γονιός υπήρξε την απελευθερώνει αυτόματα. Πράγματι, γίνεται αναπόφευκτη η συμμαχία με το γονιό όταν ανακαλύπτει κανείς το δικό του παιδικό πόνο, το πληγωμένο παιδί που ο ίδιος ο γονιός υπήρξε.

Και εδώ προβάλλει μια ωραία πρόκληση: Πώς να διατηρήσεις και να σεβαστείς αυτήν τη συμμαχία με τους γονείς, που είναι τα βασικότερα και σαφώς σημαντικότερα πρόσωπα για ένα παιδί, δίχως να συμμαχήσεις με τους ασυνείδητους τρόπους τους, όταν αυτοί, βέβαια χωρίς επίγνωση, το κάνουν να υποφέρει, όπως πιθανόν και χωρίς επίγνωση έκαναν και αυτούς να υποφέρουν όταν ήταν μικρά παιδιά; Πώς να διακόψει κανείς τους τρόπους σχέσης με τον κόσμο που με-

ταδίδονται και μαθαίνονται μέσα στη σχέση με τους δικούς μας γονείς, όταν αυτοί οι τρόποι καταλήγουν να στραφούν εναντία σε μας τους ίδιους;

Στις δυσκολίες ενός παιδιού να αποδεχθεί τους αποχωρισμούς του για παράδειγμα, δε συγκαταλέγονται μόνο η δική του ιστορία και οι δικές του βάσεις εμπιστοσύνης –όσο περισσότερο σίγουρο είναι ένα παιδί, τόσο περισσότερα μέσα θα έχει για να δεχθεί τους αποχωρισμούς–, αλλά και εκείνες των προηγούμενων γενεών, δηλαδή οι τρόποι μέσα στους οποίους βιώθηκαν και μεταδόθηκαν οι αποχωρισμοί σε εκείνη την οικογενειακή γραμμή.

Πολύ συχνά συνάντησα, για παράδειγμα, στην οικογενειακή ιστορία ενός παιδιού με δυσκολίες αποχωρισμού, τραυματικούς αποχωρισμούς στις γενιές που προηγήθηκαν, όπως η απώλεια σε μικρή ηλικία ενός ή αμφότερων των γονιών, ή κάποιου παππού κτλ. Πιστεύω πως το παιδί του οποίου οι παππούδες ή οι γονείς βίωσαν έναν τραυματικό αποχωρισμό, όπως αυτός σε μια μικρή ηλικία, θα έχει πιθανόν μια μεγαλύτερη δυσκολία σε όλους τους αποχωρισμούς της ζωής, όταν πια θα είναι ενήλικας. Έτσι, εύκολα θα μεταδώσει ασυνείδητα και δίχως να το θέλει στα παιδιά του ότι δεν μπορούν να αποχωρίζονται, γιατί ο πόνος είναι αφόρητος, και τα παιδιά με τη σειρά τους θα το μάθουν και θα το κάνουν μέρα με τη μέρα κτήμα τους. Σε αυτό το οικογενειακό ιστορικό υπεισέρχεται έτσι ένα βίωμα αποχωρισμού ιδιαίτερα επώδυνο, που έχει να κάνει με μια εμπειρία ζωής πραγματική σε κάποια προηγούμενη γενιά, και έτσι θα έχει μεγαλύτερους χρόνους επεξεργασίας.

Το να το γνωρίζει κανείς αυτό νομίζω ότι μπορεί να βοηθήσει πολλούς γονείς που νιώθουν ένοχοι για τη δυσκολία αποχωρισμού των παιδιών τους εξαιτίας της σχέσης μαζί τους. «Α, όχι, μη μου λέτε και εσείς ότι έχω και εγώ σχέση με τις δυσκολίες αποχωρισμού της κόρης μου! Χρόνια τώρα μου το επαναλαμβάνουν όλοι οι θεραπευτές που την παρακολουθούν! Τι πρέπει να κάνω εγώ;» αναφώνησε θλιμμένη και πολύ θυμωμένη μια μαμά σε μια ομάδα που είχα σε μια υπηρεσία παιδιών αναπτυξιακής ηλικίας.

Μόνο μετά το άκουσμα μιας ιστορίας δυσκολίας αποχωρισμού διά μέσου γενεών κατόρθωσε να πάρει τις αποστάσεις από αυτήν την αρχική της άρνηση, που στην πραγματικότητα ήταν η άρνησή της να νιώσει ένοχη. «Είναι ενδιαφέρουσα αυτή η ιστορία. Τώρα κατανοώ πολλά κοινά σημεία με τη δική μου!» Το να κατανοήσει, λοιπόν, την αρχή και τις ρίζες της οικογενειακής ιστορίας με τις δικές της δυσκο-

λίες αποχωρισμού τη βοήθησε εκείνη τη στιγμή να αποστασιοποιηθεί από το να νιώθει ενοχικά και προσβεβλημένη. Και αυτό δεν μπορεί παρά να είναι προς όφελος της σχέσης της με το παιδί της.

«Αυτός ο φύλακας είναι για ένα παιδί που πρέπει να αντιμετωπίσει τον πόλεμο!» είχε πει κάποια μέρα η Enrica, 7 ετών, τοποθετώντας τους φύλακες στη ζωγραφιά της. Και οι πόλεμοι συμβολικά που η Enrica πρέπει να αντιμετωπίσει είναι πολλοί αυτή τη στιγμή: με το σχολείο, το μικρό της αδελφό, με τις δικές της αρρώστιες και της μαμάς, με τις αγωνίες του μπαμπά και πολλά άλλα.

Στη δική της οικογενειακή ιστορία υπήρξε πράγματι ένα παιδί που χρειάστηκε να αντιμετωπίσει μόνο του τον πόλεμο: είναι η γιαγιά της, την οποία θαυμάζει και από την οποία θαυμάζεται, που βρέθηκε από μικρή μόνη στον κόσμο, ορφανή πολέμου και μεγαλωμένη από ξένους, καθώς είχε χάσει και τους δύο γονείς. Στο σκεπτικό της Enrica πέρασε, λοιπόν, ασυνείδητα ένα πραγματικό γεγονός που συνέβη πριν από δύο γενιές, και το οποίο κατέστησε ιδιαίτερα επώδυνους και δύσκολους τους αποχωρισμούς σε εκείνο το οικογενειακό δέντρο, που σημαδεύτηκε από αυτό.

Ένας, λοιπόν, από τους σκοπούς αυτού του υλικού είναι να προσφέρει επιπλέον αφορμές στους ενήλικες, ώστε να κατανοήσουν αυτό που συνέβη και συνεχίζει να συμβαίνει, μέσα από πραγματικές ιστορίες της ζωής. Το «κατανοώ» σε σχέση με το «αντιλαμβάνομαι» είναι λίγο διαφορετικό, βέβαια εξίσου ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς περικλείει και την έννοια του «κρατώ μέσα στο νου μου». Η δυσκολία να κρατήσουμε μέσα μας τα ενοχλητικά συναισθήματα είναι αυτή που συχνά μας κάνει να παίρνουμε τις αποστάσεις μας, να τα αρνούμαστε ή να τα προβάλλουμε πάνω στους άλλους, από φόβο ότι θα μπούμε σε κρίση. Έτσι, αμυνόμαστε έως ότου, συχνά αιφνίδια, η ζωή, με τα ατελείωτα συμβάντα, τα φέρνει πάλι μπροστά μας. Απομένει σε μας, λοιπόν, να αποφασίσουμε εάν θα αρπάξουμε ή όχι την ευκαιρία που μας προσφέρει κάθε κρίση για κάποια μικρή, μικρή αλλαγή ή διόρθωση στον τρόπο που αντιμετωπίζουμε τα πράγματα, αυτόν που εκείνη τη στιγμή φαίνεται υποφερτός και ανεκτός σε μας και σε όποιον μας περιβάλλει, και ο οποίος μας επιτρέπει να μάθουμε και κάτι επιπλέον για αυτήν τη φυσική και τόσο δύσκολη τέχνη που είναι το να ζούμε. Αυτή, λοιπόν, η ικανότητα των μικρών αλλαγών θα είναι εκείνη που σιγά-σιγά, μέρα με τη μέρα, ένα παιδί θα δει και θα μά-

θει με τη σειρά του να τη μεταδίδει στα παιδιά του και στα παιδιά των παιδιών του, εμπλουτίζοντας την τέχνη του να ζει κανείς.

Μόνο εάν πραγματικά μάθουμε κάτι το καινούργιο εμείς οι ίδιοι, θα μπορέσουμε να το μεταδώσουμε και να το διδάξουμε με το παράδειγμα της τέχνης τού να μαθαίνουμε, ίσως κι εκείνης του να ζούμε, που είναι η πιο σημαντική απ' όλες και η οποία ποτέ δε μαθαίνεται για πάντα.

ΤΟ ΑΠΕΙΛΗΤΙΚΟ ΕΛΔΑΦΟΣ: ΟΙ ΔΙΚΕΣ ΜΑΣ ΑΝΕΚΠΛΗΡΩΤΕΣ ΠΑΙΔΙΚΕΣ ΕΠΙΘΥΜΙΕΣ

«Αυτός ο φύλακας είναι για το φόβο
ότι κάποιος μπορεί να μας κλέψει τις επιθυμίες μας,
τα χρήματά μας και τη ζωή μας».
(Emanuela, 9 ετών)

Όταν εμείς οι ενήλικες μπαίνουμε στο ρόλο των γονιών, το μοντέλο συμπεριφοράς που αυτόματα μας έρχεται στο μυαλό (ακόμη και για να το αμφισβητήσουμε) είναι αναπόφευκτα εκείνο των δικών μας γονιών. Αυτή είναι πράγματι η μοναδική εμπειρία που έχουμε βιώσει μέρα με τη μέρα στο πετσί μας, και η οποία έγινε έτσι ένα μοντέλο σχέσης για να υιοθετήσουμε ή να απορρίψουμε, ή, ακόμη πιο συχνά, εν μέρει να αποδεχθούμε και εν μέρει να τροποποιήσουμε, ανάλογα με τις περιστάσεις. Σε αυτήν τη σχέση που πειραματιστήκαμε εμείς οι ίδιοι πολλά πράγματα πήγαν καλά, και το αποδεικνύει ξεκάθαρα το ίδιο το γεγονός ότι εμείς μεγαλώσαμε, γίναμε ενήλικες και βρήκαμε το δικό μας δρόμο. Όπως αναφέρει ο Bowlby, αυτό που κάνει ένας γονιός για ένα παιδί είναι απείρως ανώτερο από αυτό που γίνεται σε οποιαδήποτε άλλη ανθρώπινη σχέση, και αυτό το θεωρούμε τόσο προεξοφλημένο, που ούτε το καταλαβαίνουμε. Το αγνοούμε και το υποτιμάμε συχνά, όπως ακριβώς κάνουμε με την υγεία μας και με τις σωματικές μας αντοχές, και μπορεί να το αντιληφθούμε ξαφνικά τη στιγμή που για οποιοδήποτε λόγο μας λείπει.

Αντίθετα, αυτά που εύκολα μένουν στο μυαλό μας από αυτήν τη σχέση είναι όλα εκείνα που δεν πήγαν καλά και τα οποία θα θέλαμε να τα αλλάξουμε, δίχως να το καταφέρουμε, δηλαδή μια ανικανοποίητη επιθυμία της ζωής μας ως παιδιά. Μην μπορώντας να επιστρέψουμε πίσω στο χρόνο και να την ικανοποιήσουμε, μπορεί πιθανόν να

προσπαθήσουμε να το κάνουμε, συχνά ασυνείδητα, στη σχέση που ζούμε σήμερα γονείς-παιδιά, δηλαδή σε εκείνη με τα παιδιά μας.

Αυτή η ανικανοποίητη παιδική μας επιθυμία είναι αυτή που γίνεται, λοιπόν, ένα απειλητικό έδαφος. Απειλητικό γιατί, ενώ έχει καλές προθέσεις («Το παιδί μου δεν πρέπει να υποφέρει όπως εγώ!»), στην πραγματικότητα κάνει το παιδί συχνά να υποφέρει το ίδιο για αντίθετους ή απλώς διαφορετικούς λόγους.

Τα όρια και οι κανόνες θα μπορούσαν να αποτελούν ένα καλό παράδειγμα. Εάν εγώ ο γονιός υπέφερα εξαιτίας των πολλών ορίων που μου επέβαλλαν όταν ήμουν παιδί ή έφηβος, διατρέχω τον κίνδυνο, για να κάνω το παιδί μου να νιώσει ελεύθερο, να του θέτω ελάχιστα ή καθόλου όρια. Δηλαδή κάνω κάτι το οποίο φαινομενικά μοιάζει να προορίζεται σε αυτό, ενώ στην πραγματικότητα είναι η προσπάθεια να ικανοποιήσω σήμερα, ως γονιός, μια δική μου παιδική επιθυμία, ακριβώς όπως συμβαίνει συχνά με τα παιχνίδια.

«Από τα χειρότερα Χριστούγεννα στη ζωή μου ήταν όταν ήμουν κοριτσάκι τεσσάρων ή πέντε ετών», ανέφερε επ' ευκαιρία στην ομάδα μια μητέρα. «Ήθελα ένα άλογο κουνιστό που μου άρεσε πάρα πολύ, και ήμουν βέβαιη ότι θα μου το χάριζαν τις γιορτές. Αντίθετα, εκείνη την ημέρα, κάτω από το δέντρο, βρήκα ένα πολύ ακριβό δώρο, καλά πακεταρισμένο: ένα ηλεκτρικό τραινάκι με πολλές τροχιές, αλλαγές, σταθμό κτλ. Ο πατέρας μου το συναρμολόγησε με πολύ ενθουσιασμό και έπαιξε όλο το πρωινό. Ήταν το δώρο που από μικρός επιθυμούσε να έχει. Εγώ τον έβλεπα να παίζει και έπρεπε να προσποιούμαι ότι είμαι ευχαριστημένη, αλλά ένιωθα τα δάκρυά μου που κύλησαν στο λαιμό, και ένα πάγωμα στην καρδιά. Εκείνο το κρύο μου ξανάρχεται κάθε φορά που το σκέφτομαι μέχρι σήμερα, μετά από τριάντα χρόνια».

Η ανυπαρξία ορίων μπορεί να γίνει έτσι η ικανοποίηση μιας δικής μας παιδικής επιθυμίας, ακριβώς όπως το ηλεκτρικό τραινάκι αυτού του πατέρα. Αντίθετα, τα όρια και οι κανόνες είναι απαραίτητα για ένα παιδί που ετοιμάζει το ψυχικό υπόβαθρο που θα το συνοδεύει στη ζωή. Εάν δεν το μάθει, θα βρεθεί πράγματι αβοήθητο και ανυπεράσπιστο μπροστά σε όλες τις μικρές ή μεγάλες δυσκολίες που η ζωή θα του φέρει μπροστά, και θα το βρουν απροετοίμαστο και απροστάτευτο.

Ένα άλλο παράδειγμα προσπάθειας για ικανοποίηση μιας ανεκπλήρωτης παιδικής ανάγκης είναι όταν εμείς οι ενήλικες προσπαθούμε να επανορθώσουμε στη σχέση με τα παιδιά τη συγκρουσιακή

σχέση που εμείς ζήσαμε από μικροί, και προσπαθούμε γι' αυτό να ακολουθήσουμε ένα μοντέλο τελειώς ειδυλλιακό, από το οποίο έχει αποβληθεί κάθε σύγκρουση.

Σχετικά με αυτό ο Racamier αναφέρει:

Συχνά ένα επώδυνο και πρώιμο συγκρουσιακό βίωμα με τη μητέρα μπορεί να είναι υπεραντισταθμισμένο από μια υπερβολική μητρική δραστηριότητα, που επιτρέπει σε πολλές μητέρες που δεν υπήρξαν ευτυχισμένες ως κόρες με τη μητέρα τους, να μπορούν να είναι ευτυχισμένες μητέρες με τα παιδιά τους, με κάποιες προϋποθέσεις βέβαια – και είναι πράγματι μια περίπτωση που εξαρτάται από επιτακτικές συνθήκες: πρώτον, ότι με τα μικρά παιδιά όλα πάνε πολύ καλά, και δεύτερον, ότι δε μεγαλώνουν ποτέ αυτά.⁵

Εάν μια σχέση είναι έντονα δομημένη κυρίως γύρω από αυτήν την έντονη επιθυμία της επανόρθωσης, αργά ή γρήγορα εύκολα θα αναδυθεί κάποιο σημάδι παιδικής δυσφορίας για να μας επισημάνει ότι μπροστά σ' αυτό το συγκεκριμένο παιδί τοποθετήθηκε ασυνείδητα και ένα φάντασμα που συνδέεται με τα δικά μας παιδικά τραύματα. Τα παιδιά, που το αντιλαμβάνονται αυτό γιατί έχουν την ανάγκη μιας σχέσης στην οποία θα ικανοποιούνται οι πραγματικές τους ανάγκες (ιδιαίτερα εκείνη του να αναγνωρίζονται και να γίνονται αποδεκτά γι' αυτό που είναι, διαφορετικά και ξεχωριστά από εμάς), προσπαθούν, να μετατοπίσουν πάνω τους την προσοχή που επικεντρώνεται σε αυτό το φάντασμα, και παραδόξως, όσο περισσότερο είναι δραστήρια, τόσο περισσότερο το πετυχαίνουν. Μπορεί, λοιπόν, να είναι οι αρρώστιες, ακόμη και οι ψυχοσωματικές – και η αρρώστια είναι γενικά πέρα από κάθε δυνατότητα πρόβλεψης και ελέγχου από την πλευρά μας, έχει τη δική της πορεία και όχι εκείνη που εμείς θα θέλαμε να της δώσουμε –, ή ακόμη το να μη θέλουν να μεγαλώσουν για να παραμείνουν μικρά, ή οι σχολικές δυσκολίες ή οποιοδήποτε άλλο σινιάλο που τραβά πάνω τους την προσοχή.

Γι' αυτό, λοιπόν, είναι σημαντικό να προσπαθήσουμε να φθάσουμε στις ρίζες του προβλήματος και να μη σταματήσουμε στην επιφάνεια. Γιατί οι δικές μας ανικανοποίητες παιδικές ανάγκες είναι δικές μας και μόνο δικές μας, δεν ανήκουν σε άλλους, ούτε στα παιδιά, παρά μόνο στη δική μας ιστορία, αυτή που υπήρξε και μόνο αυτή. Ο μόνος τρόπος, λοιπόν, για να κλείσουν αυτοί οι ανοιχτοί λογαριασμοί που είναι σε εκκρεμότητα είναι να τους πάρουμε πάνω μας και να αποδεχθούμε τον πόνο που υπήρξε, κάτι που είναι απαραίτητο για να μπορέσουμε να γυρίσουμε σελίδα.

Το να γνωρίζουμε την ιστορία της παιδικής ηλικίας των γονιών μας είναι κάτι που γενικά βοηθά να γίνει αυτό, γιατί αποκαλύπτονται και αναγνωρίζονται και τα δικά τους παιδικά τραύματα.

«Μόνο όταν προσπάθησα να φανταστώ τι παιδί υπήρξε ο πατέρας μου κατάφερα να συμφιλιωθώ μαζί του, μετά το θάνατό του» είχε πει μια μητέρα στην ομάδα. «Γιατί δεν μπορεί κανείς να παραμείνει θυμωμένος με ένα παιδί που υποφέρει, ακόμη και αν ο τρόπος συμπεριφοράς του μας έκανε να υποφέρουμε!»

Ο Racamier λέει σχετικά με αυτό:

[...] Καθένας έχει να πληρώσει τη δική του εισφορά στον ψυχικό πόνο, στο πένθος των ερώτων και των απογοητεύσεων, και γι' αυτόν που δεν τολμά να το επωμισθεί θα υπάρξει κάποιος άλλος που θα πρέπει να το κάνει στη δική του θέση.⁶

Γι' αυτό, εάν εμείς οι ενήλικες κλείσουμε τους ανοιχτούς λογαριασμούς με τα τραύματα του παρελθόντος της παιδικής μας ηλικίας ή με τις προσωπικές απογοητεύσεις της ζωής, ίσως είναι πιθανότερο τα παιδιά που μεγαλώνουν μαζί μας να νιώσουν πιο ελεύθερα και να μπορέσουν να χρησιμοποιήσουν την ενέργειά τους για το δικό τους φυσικό σκοπό, για τη διαδικασία της ανάπτυξής τους. Διαφορετικά θα είναι σχεδόν αναπόφευκτο μεγάλο μέρος της ενέργειάς τους να απορροφηθεί από αυτούς τους λογαριασμούς σε εκκρεμότητα, και έτσι να απομακρυνθούν από το φυσικό τους προορισμό, που είναι το να μάθουν να ζουν. Γιατί εάν ένα παιδί αισθάνεται τον πόνο ενός γονιού, για να τον συμμαρτυρήσει θα νιώσει ενοχές μέσα από μία ασυνείδητη διαδικασία που απευθύνεται ταυτόχρονα στον εαυτό του και στο γονιό. Στον εαυτό του γιατί γνωρίζει πολύ καλά, αν και ασυνείδητα, ότι η δική του επιβίωση εξαρτάται από τους γονείς και ότι κανείς δεν ενδιαφέρεται γι' αυτό όπως ο πατέρας του και η μητέρα του, και στο γονιό γιατί το παιδί είναι ο πιο τυφλός και απόλυτα πιστός σύμμαχός του, και γι' αυτό θα κάνει τα πάντα για να το υποστηρίξει και να του ανακουφίσει τον πόνο, έστω και αν τραβήξει αρνητικά την προσοχή πάνω του, αποσπώντας έτσι ένα σημαντικό μέρος των ψυχικών ενεργειών από τη διαδικασία ανάπτυξης.

«Αυτός ο φύλακας είναι για το Merlino και τη Morgana» είπε στο εργαστήριο η Federica, 9 ετών, με μαθησιακές δυσκολίες, παρά το γεγονός ότι ήταν ένα έξυπνο παιδί. «Και γνωρίζετε για ποιο πράγμα; Από το φόβο ότι δεν είναι πιστοί στο Βασιλιά».

Βέβαια η πίστη στο Βασιλιά συχνά συνεπάγεται μια υπερβολική

σπατάλη ενέργειας για ένα παιδί, όταν εκκρεμούν πολλοί λογαριασμοί με το παρελθόν, καθώς ένα μεγάλο μέρος αυτής της ενέργειας αποσπάται, ενώ θα του ήταν χρήσιμη για να αναπτυχθεί και να μάθει. Αυτό ισχύει και για εμάς τους ενήλικες. Όταν μέσα μας καταφέρουμε να κλείσουμε κάποιο παλιό λογαριασμό, νιώθουμε συνήθως περισσότερο ζωντανοί, γιατί μας επιστρέφονται οι ενέργειες που προηγουμένως είχαν απορροφηθεί από αυτούς τους παλιούς λογαριασμούς που βρίσκονταν σε εκκρεμότητα.

Ο Winnicott σχετικά με αυτό αναφέρει:

Ένας βασικός λόγος για τον οποίο οι άνθρωποι μπορεί να πάρουν μια πρακτική βοήθεια από μια ψυχαναλυτική θεραπεία είναι γιατί, στο βαθμό που αυτή η θεραπεία πετυχαίνει, επιτρέπει στον ασθενή να απελευθερώσει από την καταστολή επώδυνο υλικό, και έτσι έχει όλη την ενέργεια που προηγουμένως ήταν δεσμευμένη στην υπηρεσία της καταστολής διαθέσιμη, για να απολαύσει τη ζωή και να λειτουργήσει δημιουργικά.⁷

Οι ιστορίες των παιδιών όσων επιβίωσαν από τα στρατόπεδα του ναζιστικού αφανισμού μας προσφέρουν πολλές ιδέες γύρω από αυτό το θέμα, που μας βοηθούν να κατανοήσουμε, επειδή ακριβώς είναι ακραίες καταστάσεις, το έκδηλο της σχέσης ανάμεσα στο συναισθηματικό κόσμο των παιδιών που γεννήθηκαν μετά τον πόλεμο, και τα τραύματα που υπέστησαν από τους γονείς.⁸ Για εμάς στην πλειοψηφία, ευτυχώς, τα παιδικά τραύματα δεν ήταν τόσο καταστροφικά, αλλά σε κάθε ζωή υπάρχουν και υπήρχαν πληγές.

Πιστεύω ότι η ιστορία της Michal, που αναφέρεται από την ψυχολόγο Louise Kaplan, μπορεί να αποτελεί ένα καλό παράδειγμα αυτής της μυστικής συμμαχίας. Η βοήθεια που της δόθηκε από τον πατέρα της μικρής, παρά το γεγονός ότι εκείνος απέφευγε τη διήγηση των πραγματικών γεγονότων της παιδικής του ηλικίας, ήταν αυτή που της αποκάλυψε το μυστικό του, ώστε με τη σειρά της να μπορέσει να βοηθήσει τη μικρή να γνωρίσει, να αντέξει και να ξεπεράσει τον πόνο που της έδινε ασυνείδητα ο πόνος του πατέρα της, μπλοκάροντας έτσι τη διαδικασία ανάπτυξής της.

Η Ισραηλινή ψυχολόγος Yolanda Gampel αναφέρεται στη Michal, μια επτάχρονη από το Ισραήλ, που ξαφνικά εμφάνισε μια σοβαρή διαταραχή μνήμης. Υπήρξε ένα παιδί ευαίσθητο, έξυπνο, με πλούσια φαντασία, που έφτασε να μην μπορεί να θυμηθεί τα μαθήματα που είχε μάθει στο σχολείο ή τα λόγια που είχε πει το προηγούμενο βράδυ. Μερικές φορές έπεφτε σε μια κατάσταση «αφαίρεσης», και όταν ξυπνούσε από το λήθαργο βρισκόταν σε μια σύγχυση, μη γνωρίζοντας που ήταν ή τι είχε κάνει.

Όταν η αναλύτρια πληροφορήθηκε τα συμπτώματα του κοριτσιού από τη μητέρα του, ζήτησε ένα λεπτομερές οικογενειακό ιστορικό. Κατά τη διάρκεια αυτής της συνέντευξης, η μητέρα διηγήθηκε λεπτομερώς την παιδική της ηλικία, αναφερόμενη παρεμπιπτότως στο γεγονός ότι ο πατέρας της μικρής είχε έρθει σε μικρή ηλικία να ζήσει στο Ισραήλ. Η μητέρα της Michal εγκατέλειψε στην εφηβεία το μέρος που γεννήθηκε, για να μεταναστεύσει στο Ισραήλ, όπου γνώρισε και παντρεύτηκε το σύζυγο. Καμία αναφορά στην ιστορία του πατέρα προτού να έρθει στο Ισραήλ ή να παντρευτεί τη μητέρα της Michal. Η ιστορία όπως την ανέφερε η μητέρα σχετικά με τον πατέρα, εκτός του ότι ήταν σύντομη, αποδείχτηκε και εσφαλμένη.

Η Michal άκουσε με πολλή προσοχή τη ζωηρή διήγηση της μητέρας. Λίγο αργότερα, όταν είχε βγει από το χώρο, η αναλύτρια ζήτησε από τη μικρή να ζωγραφίσει και να παίξει. Είχαν περάσει λίγα λεπτά, όταν η Michal ξέσπασε σε κλάματα, λέγοντας ότι δεν ήθελε «να είναι ένας ηλεκτροφόρος φράχτης στο γκέτο της Βαρσοβίας, γιατί εκεί τοποθετούσαν τα παιδιά των στρατιωτών, και εάν τον ακουμπούσαν καίγονταν και πέθαιναν». Τα φοβερά λόγια της Michal αναφέρονταν σε γεγονότα του παρελθόντος, τα οποία δεν μπορούσε να γνωρίζει. Η Gampel, η οποία είχε ήδη σε θεραπεία άλλα παιδιά παλιών πολεμιστών, κατάλαβε ότι η Michal δεν μπορούσε παρά να μιλά για ένα άλλο παιδί, ίσως για έναν από τους δύο γονείς της.

Αυτό το άλλο παιδί ενός μακρινού παρελθόντος ανακάλυψε πως ήταν φρονιμότερο τα γεγονότα αυτά να βρίσκονται στο ασυνείδητο. Και τώρα, από ό,τι φαίνεται, η Michal πραγματοποιούσε την εμπειρία αυτού του άλλου παιδιού. Η αναλύτρια αποφάσισε να επανεξετάσει την ιστορία της οικογένειας.

Στην επόμενη συνέντευξη η Gampel ανέφερε στη μητέρα τη διήγηση της Michal και τη ρώτησε εάν η μικρή θα μπορούσε να είχε ακούσει κάποια ιστορία της οικογένειας από το Ολοκαύτωμα. Η μητέρα, λοιπόν, ομολόγησε: «Ο σύζυγός μου βρέθηκε στο γκέτο της Βαρσοβίας από μικρός, και στη συνέχεια σ' ένα στρατόπεδο συγκέντρωσης, αλλά δε συζητήσαμε ποτέ γι' αυτό με τα παιδιά. Πώς θα μπορούσε η Michal να το γνωρίζει; Ο σύζυγός μου αναφέρει πάντα ότι ήρθε στο Ισραήλ από μικρός, και κανείς δε ρώτησε ποτέ για το παρελθόν του».

Όταν ο πατέρας έμαθε τα όσα διηγήθηκε η Michal στη θεραπεία, συγκινήθηκε και αναστατώθηκε πολύ από το μυστηριώδη συντονισμό της μικρής με τα δικά του παιδικά συναισθήματα. Θυμήθηκε ότι στην ηλικία των 6 ή 7 ετών, ίδια ηλικία με τη Michal, έπεσε σε μία ομαδική σύλληψη και βρέθηκε στο γκέτο. Στη συνέχεια, μετά από λίγους μήνες, μεταφέρθηκε στο στρατόπεδο συγκέντρωσης. Τώρα ήταν διατεθειμένος να κάνει τα πάντα προκειμένου να θεραπευτεί η Michal από τις «αφαιρέσεις» της, και

έδωσε την άδεια στην αναλύτρια να πει την αλήθεια στην κόρη του, αν και θα ήθελε να είναι παρών στη διήγηση του προσωπικού του εφιάλη.

Όταν άρχισε να αντιλαμβάνεται τη σχέση ανάμεσα στα δικά της κενά μνήμης και εκείνων του πατέρα, η Michal κατάλαβε ότι δεν μπορούσε πλέον να είναι απύσχα από την ίδια της τη ζωή. Τώρα που ειπώθηκε η αλήθεια σχετικά με τον πατέρα δεν ένιωθε πλέον αναγκασμένη να εμφανίζει με συγκεκριμένο τρόπο τις συναισθηματικές εμπειρίες του παρελθόντος. Η μνήμη της Michal επανήλθε και, παρά το νεαρό της ηλικίας, κατάφερε να κατανοήσει τους λόγους των περιέργων συναισθηματικών κενών του πατέρα. Η οικογένεια συνέχισε να σέβεται την ανάγκη του πατέρα να αποστασιοποιηθεί από το παρελθόν, αλλά τώρα υπήρχε μια οικειότητα, ένας δεσμός μεταξύ πατέρα και παιδιών που δεν υπήρχε προηγουμένως. Η Michal, κινητοποιώντας μια αλήθεια η οποία ήταν ανέκφραστη, κατάφερε να τον οδηγήσει στη ζωή. Τώρα πια δεν ήταν άκαμπος σε ένα διάλογο κενού, απομονωμένος από κάθε συναίσθημα και σκέψη σε μια παγωμένη σιωπή.

Οι αφαιρέσεις, κατευθυνόμενες στο να προστατεύουν τον εαυτό από τις αναμνήσεις, στο να προφυλάξουν το παιδί από κάθε έκθεση σε ανέκφραστες φρικαλεότητες, γίνονται κενά χώρου που ενεργοποιούν φαντασίες ακρωτηριασμού και βασανιστηρίων. Οι σιωπές δημιουργούν ένα συναισθηματικό κλίμα το οποίο αναγκάζει το παιδί των επαναπατριζόμενων να ζήσει μια διπλή ζωή, στην οποία αυτό που συμβαίνει στο παρόν παίρνει τις σημασίες όσων συνέβησαν στο παρελθόν. Τα πιο φυσιολογικά γεγονότα καταλήγουν να εγγράφουν τόσο το παρελθόν, όσο και το παρόν. Η παραμικρή λεπτομέρεια της καθημερινής ζωής παίρνει τραγικές διαστάσεις. [...] Ένας αστυνομικός πλησιάζει στο δρόμο: Η μητέρα παθαίνει έναν πανικό, πιάνει το χέρι του παιδιού και μένει ακίνητη σαν άγαλμα. Κανένας δε λέει τίποτε, αλλά το παιδί καταγράφει τις αντιδράσεις της μητέρας και αντιλαμβάνεται ότι «κάτι» δεν πάει καλά. Αρχίζει να καταλαβαίνει ότι η ζωή είναι πρόσκαιρη. Πρέπει πάντα να επαγρυπνούμε. Και για να μη διατρέχουμε κινδύνους, πρέπει πάντα να είμαστε αόρατοι. Σε πολλές περιπτώσεις, το παιδί κάποιου που καταφέρει να επιβιώσει ακούει κρυφά κομμάτια και μέρη του παρελθόντος, ενώ οι γονείς συζητούν χαμηλόφωνα στη Yiddish: Αρχίζει μια λέξη από δω και από εκεί, ωστόσο αρκούν για να διαμορφώσει μια ιδέα των όσων συνέβησαν. Σε άλλες περιπτώσεις δεν άκουσε τίποτε ή δε θυμάται να έχει ακούσει τίποτε.

Ίσως η Michal είχε ακούσει να μιλούν για το γκέτο της Βαρσοβίας στα γρήγορα. Ίσως δεν είχε μάθει ποτέ κάτι για την παιδική της ηλικία, αλλά πίστεψε στην ατμόσφαιρα των δικών της αφαιρέσεων. Ένωσε την αβάσταχτη θλίψη του πατέρα, ήταν μάρτυρας των αφαιρέσεών του και, στην παιδική της επιθυμία να εί-

να δίπλα του, απορρόφησε τη θλίψη του και την *αφαίρεσή* του μέσα της.

Η επιθυμία μιας κόρης να αγαπιέται και να θαυμάζεται από το γονιό είναι τόσο έντονη, που αφομοιώνει οτιδήποτε της φαίνεται απαραίτητο για να το πετύχει. Η Michal ταυτιζόταν με τις *αφαιρέσεις* του πατέρα, και έτσι ξαναδημιουργούσε για τον εαυτό της μια ιστορία της οποίας δεν είχε συνειδητά επίγνωση.⁹